



ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ОСВІТНІХ КОМПОНЕНТІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ПРОФІЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ

Петро Мороз,


кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України
м. Київ, Україна


 <https://orcid.org/0000-0002-6776-9186>

 pmoroz@ukr.net

Ірина Мороз,

науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-7076-1038>

 imoroz1976@ukr.net

У статті розглянуто питання формування змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі у контексті вимог Державного стандарту профільної середньої освіти. Зазначається, що одним із головних завдань профільного навчання є максимально повне задоволення пізнавальних інтересів та освітніх потреб здобувачів освіти, які зумовлені їхніми подальшими життєвими планами й професійними орієнтирами. Такий підхід передусім передбачає можливість для учнів вільно обирати зміст навчання.

У статті представлено результати онлайн-опитування вчителів історії, громадянської освіти та правознавства закладів загальної середньої освіти щодо структури та змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти. Запропоновано способи формування змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти. Наголошується, що обов'язковий за обраним профілем та вибірковий освітні компоненти громадянської та історичної освітньої галузі реалізуються через спеціальні курси, курси за вибором, факультативи.

Зазначається, що навчання з профільних спецкурсів/предметів та курсів за вибором має наближати учнів до розуміння тонкощів певного фаху, надавати змогу випробувати себе в професії, перш ніж остаточно її обрати/ухвалити зважене рішення. З огляду на це,

розвиток самостійності, здібності до дослідницької діяльності й готовності до співпраці набувають виняткового значення. Відповідно зростає потреба в повноцінному впровадженні ефективних освітніх технологій, зокрема дослідницького та проєктного навчання.

У статті наголошується, що проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів проблеми формування змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні методичних засад конструювання модельних навчальних програм та навчальної літератури з предметів/спецкурсів/курсів за вибором/факультативів. Важливою проблемою є розроблення системи оцінювання навчальних досягнень учнів з освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти.

Ключові слова: профільна середня освіта, освітні компоненти, дослідницьке навчання, проєктна діяльність, спецкурси, курси за вибором.

Скорочення:

ЗЗСО – заклади загальної середньої освіти

ДСПСО – проєкт «Державного стандарту профільної середньої освіти»

ЗНО – зовнішнє незалежне оцінювання

НМТ – національний мультипредметний тест

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Швидкий розвиток високих технологій та безпрецедентний обсяг інформації фокусують увагу на важливості професійної гнучкості: протягом життя людина мусить постійно підвищувати свою кваліфікацію, освоювати нові технології та формувати готовність змінювати за потреби сферу діяльності. Саме тому, відповідно до висновків провідних науковців, у розробленні та розвитку освітніх систем слід керуватися принципом «безперервна освіта протягом усього життя». Закон України «Про освіту» (2017 р.) передбачає, що старша школа має стати трьохрочною та профільною.

Нині завершилося обговорення проєкту «Державного стандарту профільної середньої освіти» (далі – ДСПСО) (Проєкт. Державний стандарт профільної середньої освіти, 2023), звіт якого опубліковано на сайті Міністерства освіти та науки України (Звіт про громадське обговорення проєкту Державного стандарту профільної середньої освіти, 2023). Згідно з документом, профільна школа має щонайповніше реалізувати принцип особистісно орієнтованого навчання, що значно розширить можливості здобувачів освіти обрати власну освітню траєкторію на підставі усвідомленого вибору її.

Саме профільне навчання, на думку багатьох дослідників, має стати основою переходу до інноваційної моделі розвитку освіти, допомагати закладам загальної середньої освіти запровадити диференціацію, створити умови для самоствердження та самореалізації кожної особистості (Васьківська та ін., 2018, с. 8). Засвоєння змісту освіти у профільній школі має, по-перше, забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, по-друге – підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Отже, в умовах реформування освітньої галузі необхідність конструювання змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної серед-

ньої освіти з урахуванням потреб і запитів суб'єктів освітнього процесу й суспільства є важливою науковою і практичною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається у статті та означення аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проблеми профільного навчання присвячено низку наукових праць українських дослідників. Основні концептуальні засади запровадження профільної середньої освіти за двома спрямуваннями – академічним і професійним розкрито в статті колективу авторів В. Кременя, О. Топузова, О. Ляшенка, Ю. Мальованого, Т. Засекіної «Профільна середня освіта: концептуальні засади для Нової української школи». На думку авторів, профільна середня освіта повинна ґрунтуватися на засадах глибокої індивідуалізації та диференціації навчання, урахуванні потреб і інтересів учнів, їхніх здібностей і життєвих намірів самореалізації (Кремень та ін., 2023).

Особливості конструювання змісту профільної освіти розглядаються в колективній монографії «Формування змісту профільного навчання: теоретико-методологічний аспект» (Васьківська та ін., 2018). У роботі розкрито концептуальні засади формування змісту профільного навчання, дидактичні основи варіативного компонента змісту освіти в старшій школі, аксіологічні та метапредметні засади формування змісту профільного навчання в єдності його інваріантної і варіативної складових.

Підходи до вирішення низки актуальних проблем запровадження профільної освіти в Новій українській школі з урахуванням здобутків вітчизняної педагогічної теорії і освітньої практики та досвіду зарубіжних освітніх систем висвітлені в збірнику матеріалів учасників методологічного семінару Національної академії педагогічних наук України «Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації» (Київ, 4 квітня 2024 року) (Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації: збірник матеріалів, 2024). Зокрема учасниками семінару розглянуто методологію трансформації профільної середньої освіти; дидактичні системи і моделі профільної середньої освіти академічного і професійного спрямування та їх реалізацію в освітній практиці; зміст і технології профільного навчання.

Проблему розроблення змісту профільної середньої освіти було розкрито в науковій доповіді Т. Засекіної «Концептуальні засади розроблення модельних навчальних програм для профільної школи». Дослідницею було з'ясовано суть поняття освітній компонент та запропоновано концептуальні засади укладання модельних навчальних програм обов'язкових освітніх компонентів (Засекіна, 2024). Питання структури і предметного наповнення профілів громадянської та історичної освітньої галузі у контексті вимог Державного стандарту профільної середньої освіти. були предметом дослідження О. Пометун та Т. Ремех. Дослідницями представлено узагальнені результати онлайн опитування вчителів історії, громадянської освіти та правознавства закладів загальної середньої освіти як частини досліджень, спрямованих на обґрунтування моделей відповідних профілів навчання (Пометун & Ремех, 2024).

Мета та загальні/конкретні результати навчання окремих освітніх галузей, зокрема й громадянської та історичної, сформульовані у Державному стандарті профільної освіти (Проект. Державний стандарт профільної середньої освіти, 2023). Реалізувати

їх можливо за допомогою відмінної від традиційної класно-урочної форми організації освітнього процесу. У профільній школі доцільно використовувати різноманітні освітні технології, спрямовані на ефективне навчання та розвиток учнів, врахування їхніх освітніх потреб, нахилів та здібностей. Вважаємо, що особливий акцент варто приділяти розвитку дослідницької активності, системного мислення, самостійності, ініціативності, а також умінню застосовувати здобуті знання на практиці та в реальних життєвих ситуаціях. Ефективним засобом досягнення цієї мети є впровадження дослідницького підходу та методу проєктів у процес навчання історії та громадянської освіти в закладах профільної освіти. Відповідно у межах теми ми використали свої попередні напрацювання, присвячені питанням організації дослідницької та проєктної діяльності в ЗССО і в яких розглядаються такі дефініції як «дослідницький підхід», «дослідницька діяльність», «дослідницька компетентність», «проєктне навчання» (Мороз П. & Мороз І., 2020; Мороз І., 2023; Мороз П., 2024; Мороз І., 2024).

Утім аналіз науково-методичної літератури засвідчив, що проблема формування змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти не є достатньо висвітленою в науковій літературі тому потребує подальшого дослідження.

Мета статті – дослідити проблему формування змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти та визначити перспектив подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одним із головних завдань профільного навчання є максимально повне задоволення пізнавальних інтересів та освітніх потреб здобувачів освіти, які зумовлені їх подальшими життєвими планами та професійними орієнтирами. Такий підхід передбачає передусім можливість для учнів вільно обирати зміст навчання.

ДПСО визначає дев'ять освітніх галузей, у межах яких можна буде формувати відповідні профілі (Проєкт. Державний стандарт профільної середньої освіти, 2023). Обираючи профіль і частково предмети/курси для вивчення, здобувач освіти зможе формувати власну освітню траєкторію.

Профілізація загальної середньої освіти академічного спрямування, на думку О. Ляшенка, досягається шляхом вивчення окремих освітніх компонентів на більш глибокому рівні, а також через впровадження спеціальних курсів, які розширюють сферу пізнання учнів у відповідній галузі знань чи виді діяльності, як правило, безпосередньо пов'язаними з відповідним профілем навчання. Крім того, як зазначає дослідник, для задоволення освітніх потреб та інтересів здобувачів освіти в навчальному плані доцільно передбачити факультативний складник, завдяки якому здобувач освіти має можливість задовольнити свої додаткові освітні потреби (Ляшенко, 2024, с. 12).

Під освітніми компонентами, дослідники розуміють способи реалізації змісту освіти, якими можуть бути навчальні предмети, інтегровані курси, спеціальні та факультативні курси, навчальні модулі тощо, які реалізуються через відповідні форми організації освітнього процесу – уроки, проєктні заняття, гуртки, факультативи, навчальні практики тощо за рахунок навчального часу, визначеного базовим і типовим

навчальними планами (Засекіна, 2024, с. 2). ДСПСО визначає такі рівні освітніх компонентів: 1) обов'язкові для учнів всіх профілів; 2) обов'язкові за обраним профілем відповідно до освітніх галузей або змісту професійних стандартів, або державних освітніх стандартів з конкретних професій; 3) вибіркові (не обов'язково пов'язані з профілем) (Проект. Державний стандарт профільної середньої освіти, 2023).

Відповідно до ДСПСО в змісті профільної середньої освіти О. Ляшенко виокремлює такі три складники: а) базовий (основний) зміст освіти, який є інваріантним ядром, обов'язковим для реалізації і засвоєння незалежно від профілю навчання; б) зміст, що забезпечує профільну спрямованість навчання шляхом поглибленого оволодіння здобувачами освіти відповідними знаннями, компетентностями, способами діяльності тощо; в) зміст факультативних занять, які дають можливість здобувачеві освіти задовольнити свої пізнавальні інтереси та набуті додаткових компетентностей у певній галузі знань чи виді діяльності (Ляшенко, 2024, с. 12).

Як зазначає С. Алексеева, завдання закладу освіти – створити організаційно-педагогічні умови, щоби реалізувати індивідуальні освітні траєкторії, забезпечити педагогічний супровід для побудови індивідуального освітнього маршруту. Індивідуальний освітній маршрут прокладають за напрямками профілізації. Ними, на думку дослідниці, можуть бути суспільно-гуманітарний, технологічний, художньо-естетичний, природничо-математичний, спортивний (Алексеева, 2024). Відповідно до зацікавлень учнівства та своїх ідей і можливостей заклади освіти зможуть комбінувати власні моделі профілювання (через поглиблене вивчення певних предметів, доповнене спеціальними курсами/предметами, курсами за вибором, факультативами орієнтованими на певні галузі знань та пошук майбутньої професії, через інтегровані рішення тощо).

Важливу роль у формуванні самоідентичності учнів, їх ціннісних орієнтацій та критичного мислення відіграє громадянська та історична освітня галузь. Зокрема, у контексті російсько-української війни історична освіта стала надзвичайно актуальною, оскільки сьогоденні події мають глибоке історичне коріння. Тому, як зазначають представники МОН України, історія України буде входити до обов'язкових предметів/курсів незалежно від обраного профілю (Якою буде оновлена старша профільна школа: учнівський вибір, формування профілів, два рівні, 2023). Утім у додатку 23 ДСПСО зазначений загальний обсяг навчальних годин для обов'язкових освітніх компонентів громадянської та історичної галузі в 10, 11, 12 класах (а це не лише історія України) в 105, 70 і 70 годин відповідно. Це зумовлює певні складнощі та обмеження в конструюванні змісту навчання історії та громадянської освіти в профільній школі (Проект. Державний стандарт профільної середньої освіти, 2023).

На нашу думку, історія як обов'язковий компонент може вивчатися як: 1) окремі курси «Історія України» та «Всесвітня історія»; 2) інтегрований курс «Історія України. Всесвітня історія»; 3) інтегрований курс «Історія та громадянська освіта». Відповідно громадянсько-навчальний компонент варто конструювати за рахунок годин, передбачених на обов'язкові за обраним профілем та вибіркові (не обов'язково пов'язані з профілем) освітні компоненти.

З метою врахування думки вчителів та викладачів історії, методистів у рамках планових досліджень співробітниками відділу суспільствознавчої освіти було проведено

опитування вчителів історії на тему «Громадянська та історична освітня галузь в профільній школі» (Опитування «Предмети і курси громадянської та історичної освітньої галузі в профільній школі», 2024). В опитуванні взяли участь 375 респондентів з різних областей України та міста Києва. Серед них 60 % мають стаж роботи в закладах освіти понад 20 років; 11,2% – від 16 до 20 років; 11,5 % – від 11 до 15 років; 9,6% – від 6 до 10 років; 7,7% – від 1 до 5 років. На рівні закладу освіти статистика респондентів така: понад 47% – міські школи і ліцеї, понад 40% – сільські школи і ліцеї, 13 % – технікуми/коледжі, ІППО.

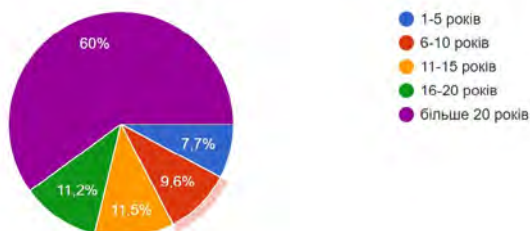


Рис. 1. Діаграма «Стаж педагогічної роботи респондентів» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів «Громадянська та історична освітня галузь в профільній школі»)

На запитання «Як, на вашу думку, має вивчатись історія в профільній школі?» переважна більшість респондентів (73,6%) відповіли, що це мають бути окремі курси «Історія України», «Всесвітня історія», 15,5% віддали перевагу інтегрованому курсу «Історія України. Всесвітня історія»; і лише 9,3% є прибічниками інтегрованого курсу «Історія і громадянська історія». 1,6% опитаних освітян обрали пункт «Інше», де переважно наголошували, що курс «Історія України» має вивчатися як окремий. Такі результати є цілком логічними і відображають найбільш оптимальну структуру вивчення історії у профільній школі, оскільки, як ми вже зазначали, історія України підлягає зовнішньому незалежному оцінюванню (ЗНО/НМТ).



Рис. 2. Діаграма відповідей учителів на запитання «Як, на вашу думку, має вивчатись історія в профільній школі?» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів «Громадянська та історична освітня галузь у профільній школі»)

У конструюванні структури вивчення історії України важливо врахувати той факт, що вона входить до переліку предметів/курсів, обов'язкових для перевірки за результатами загальної середньої освіти у вигляді НМТ/ЗНО, що має передбачати відведення частини навчального часу на його підготовку. Крім того вивчення історії в базовій середній освіті завершено початком ХХ ст. і, відповідно, у 10 класі має розпочинатися з початку Першої світової війни. Виходячи з наведених вище аргументів, ми запропонували освітянам таке запитання: «Який варіант періодизації історичного матеріалу (10–12 класи) ви підтримуєте»:

1 варіант	2 варіант	3 варіант
10 клас 1914–1945 рр. (70 годин);	10 клас 1914–1945 рр. (70 годин);	10 клас 1914–1945 рр. (70 годин);
11 клас 1945– кінець ХХ ст. (70 годин);	11 клас середина ХХ ст. – 90 роки ХХ ст. (70 годин);	11 клас 1945 – сучасність (70 годин);
12 клас початок ХХІ ст. – сучасність (35 годин), підготовка до НМТ/ЗНО (35 годин)	12 клас початок ХХІ ст. – сучасність (35 годин), підготовка до НМТ/ЗНО (35 годин)	12 клас Сучасні проблеми: (тематичний підхід, підготовка до НМТ/ЗНО) (70 годин)

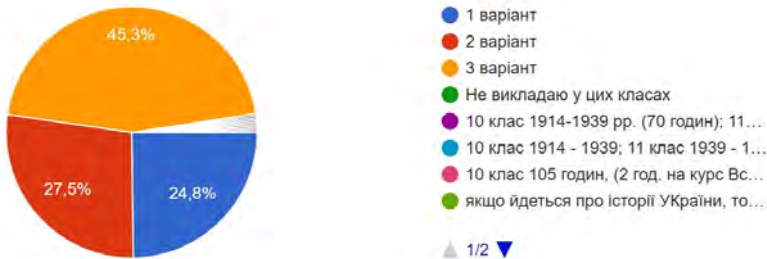


Рис. 3. Діаграма відповідей учителів на запитання «Який варіант періодизації історичного матеріалу (10–12 класи) ви підтримуєте» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів «Громадянська та історична освітня галузь у профільній школі»)

Результати опитування засвідчили, що перший варіант періодизації історичного матеріалу обрали 24,8% респондентів, другий – 27,5%, третій – 43,5%. Пункт «Інше» заповнили 2,4% учасників опитування, де переважно зазначали, що кількість годин на вивчення історії замала і має бути збільшена. Імовірно вони не врахували той факт, що в цьому випадку йдеться про обов'язковий компонент для всіх профілів, а на поглибленому (профільному) рівні на вивчення історії буде передбачено більше навчальних годин.

Безперечно, що визначення структури вивчення історії в профільній середній освіті на рівні обов'язкового освітнього компоненту, потребує подальшого обговорення та

дослідження. На думку Т. Засєкіної, для предметів, які є обов'язковими для складання підсумкової державної атестації у форматі ЗНО/НМТ має бути виокремлений однако-вий для усіх здобувачів профільної освіти академічного спрямування зміст, щоб здо-бувачі були в рівних умовах. Цю проблему, як зазначає дослідниця, можна означити як формування однакового й обов'язкового змісту серед варіативних рішень - тобто модельні навчальні програми з таких предметів мають бути дворівневими. При чому оптимально, щоб обидва рівні описувати в межах однієї програми. Такий підхід дасть змогу, по-перше, чіткіше прослідкувати, які змістові питання і результати навчання на-лежать до основного (обов'язкового для усіх) рівня, а які до поглибленого, по-друге, учні, які вивчали такі предмети поглиблено, зможуть обирати й поглиблений рівень завдань ЗНО/НМТ (Засєкіна, 2024).

Наступне питання анкетування вчителів стосувалося особливостей викла-дання громадянської освіти в профільній середній освіті. На запитання «Чи має бути обов'язковим курс громадянської освіти в профільній школі?» 45,1 % рес-пондентів обрали відповідь «так, у 10–12 класах», 28,8% – «так, – 10–11 кла-сах», 19,5% – «так, лише в 10 класі, 5,1% – ні. 1,5% опитаних обрали відповідь «Інше», зазначавши переважно, що систематичне вивчення громадянської осві-ти має починатися з 5 класу, або наголошуючи на необхідності вивчення в про-фільних класах правознавства.

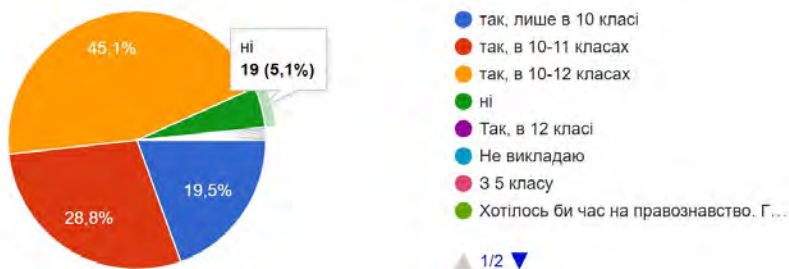


Рис. 4. Діаграма відповідей учителів на запитання «Чи має бути обов'язковим курс громадянської освіти в профільній школі?» (скриншот з Google Форми анкети для вчителів «Громадянська та історична освітня галузь у профільній школі»)

Щодо кількості навчальних годин, які доцільно відвести на курс громадянської освіти, відповіді опитаних освітян розподілилися так: 35% респондентів вважає, що варто відвести по 35 годин з 10 по 12 класи, 23,5% - 70 годин у 10 класі та 35 годин в 11 класі, 14,7% - по 35 годин в 10 та 11 класах, 13,9% - 70 годин лише в 10 класі, 6,7% - 35 годин лише в 10 класі, 3,9% - обрали варіант «Інше», переважно зазначивши, що не варто вивчати громадянську освіту, натомість збільшивши години на навчання історії України або запровадити курс «Правознавство».

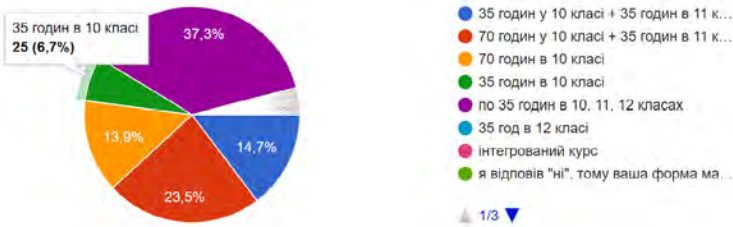


Рис. 5. Діаграма відповідей учителів на запитання «Якщо на попереднє запитання ви відповіли «так», то яку кількість навчальних один, на вашу думку, варто відвести на курс громадянської освіти» (скриншот з Google Форми анкет для вчителів «Громадянська та історична освітня галузь у профільній школі»)

Такий різномісний у відповідях освітян свідчить, що проблема викладання громадянської освіти в закладах профільної освіти потребує подальших досліджень із врахуванням виділених навчальних годин на освітні компоненти громадянської та історичної освітньої галузі, профілю навчання та думки вчителів інших освітніх галузей, оскільки викладання громадянської освіти передбачається за рахунок обов'язкового за обраним профілем та вибіркового освітніх компонентів.

Обов'язковий за обраним профілем та вибірково освітній компонент громадянської та історичної освітньої галузі, які уможливають максимально індивідуалізувати процес та урахувати здібності учня, реалізується через спеціальні курси, курси за вибором, факультативи.

Спецкурси – це навчальні курси, які входять до складу обов'язкових освітніх компонентів за обраним профілем відповідно до освітніх галузей або змісту професійних стандартів. Їх основні функції: забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання; ознайомлення учнів з основами майбутньої професійної діяльності; удосконалення навичок пізнавальної, дослідницької, практичної діяльності.

У 2023 р. співробітниками відділу суспільствознавчої освіти було проведено опитування вчителів «Громадянська та історична освітня галузь. Проект Державного стандарту профільної середньої школи» щодо вмісту відповідних профілів навчання (Відділ суспільствознавчої освіти пропонує пройти опитування «Громадянська та історична освітня галузь. Проект Державного стандарту профільної середньої школи», 2023), результати якого опубліковані в збірнику «Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації» (Пометун & Ремех, 2024). Кількість та різноманітність запропонованих вчителями спецкурсів та курсів за вибором величезна, що свідчить про їх зацікавленість у провадженні профільного навчання. Утім результати опитування мають суперечливий характер і певною мірою не враховують положення вже доопрацьованого з того часу проекту ДСПСО, зокрема обсягу навчального часу, відведеного на всі освітні компоненти громадянської та історичної освітньої галузі. Отже, визначення тематики та кількості спецкурсів, курсів за вибором та факультативів є актуальною проблемою.

На нашу думку, тематика спецкурсів історичного спрямування може бути різною, наприклад, «Історія української культури», «Духовна історія України», «Історія в особах», «Політична/економічна/соціальна історія», «Історія рідного краю/міста/села», «Вчимося досліджувати історію», «Джерелознавство/Історія в джерелах», «Археологія», «Історія державотворення в Україні», «Історія дипломатії», «Історія воєн», «Історія повсякденності» тощо. Щодо громадянознавчого компоненту, то це, як зазначалося нами вище, має бути курс «Громадянська освіта», а також «Правознавство».

Вибір спецкурсів залежить від кадрового потенціалу, матеріально-технічної бази закладу освіти, традицій школи, напрямів розвитку регіону (соціокультурна та виробнича інфраструктура регіону), а найголовніше – від запитів, інтересів, життєвих планів і можливостей здобувачів освіти. Тому в різних школах з однаковим профілем навчання можуть існувати різні за тематикою спецкурси. У цьому випадку важливо не переобтяжити здобувачів як змістом, так і кількістю спецкурсів. Їх має бути небагато, оскільки кількість навчальних годин є обмеженою. Навчання з профільних спецкурсів/предметів має спрямовувати учнів до розуміння тонкощів певного фаху, надавати змогу випробувати себе в професії, перш ніж остаточно її обрати/ухвалити певне рішення.

Курси за вибором та факультативи відносять до вибіркових освітніх компонентів і не обов'язково пов'язані з обраним учнем профілем. Порівняно з профільними спецкурсами, курси за вибором/факультативи мають більшу варіативність змісту, враховують індивідуальні потреби кожного учня, посилюють практичну й дослідницьку складники профільного навчання, характеризуються різноманітністю й нестандартністю. Оскільки вони впроваджуються за рахунок навчальних годин для вибіркових освітніх компонентів, то в різних ЗЗСО з однаковим профілем навчання можуть існувати різні за тематикою курси за вибором/факультативи.

Наведемо декілька прикладів курсів за вибором та факультативів історичного та інтегрованого спрямування: «Історія пропаганди», «Медіаграмотність», «Інформаційні війни в минулому і тепер», «Історія науки й техніки», «Історія відкриттів», «Історія технологій», «Історія релігій», «Права людини: історичний аспект», «Історія філософської думки», «Історія світового кінематографу», «Історія реклами», «Таємниці історії», «У пошуках істини», «Альтернативна історія», «Спорт у минулому і тепер», «Історія моди» тощо. Щодо тематики громадянознавчих курсів за вибором/факультативів, то їх тематика може бути такою: «Світ моїх прав», «Права людини», «Міжнародне гуманітарне право», «Демократія в минулому і тепер», «Вчимося бути громадянами», «Моя громадянська свідомість: запобігання корупції», «Сталий розвиток» тощо.

ДСПСО передбачає, що здобувачі профільної середньої освіти будь-якого спрямування мають право змінювати як профіль навчання, так і спрямування, а також здобувати подальшу освіту на інших рівнях (Проект. Державний стандарт профільної середньої освіти, 2023). Відповідно вивчення спецкурсів та курсів за вибором доцільно організувати на основі кредитно-модульної системи, що дасть змогу забезпечити належну гнучкість у формуванні освітніх траєкторій здобувачів освіти, які об'єднуються в плинні групи на підставі власного вибору. Щоб мотивувати учнів, заняття з цих курсів варто перетворити у своєрідні дослідницькі/проектні лабораторії, дискусійні групи.

За таких умов класно-урочна система не може бути домінувальною, тому вивчення/дослідження історичних та громадянознавчих тем не варто обмежувати класною аудиторією. Це може відбуватися через відвідування музеїв, меморіальних місць, архівів, бібліотек, дослідницьких екскурсій та експедицій. Такий підхід дасть змогу кожному учневі більш цікаво та повноцінно досліджувати історичні події/явища/процеси, діяльність історичних осіб як індивідуально, так і в групі, висловлювати власні думки, ділитися враженнями та досвідом, застосовувати здобуті знання на практиці. За умов реалізації дослідницького підходу навчальний модуль доцільно розглядати як логічно завершений дослідницький (творчий) проєкт, який учні можуть виконувати як одноосібно, так і колективно.

Важливо врахувати, що перевантажений навчальною інформацією (знанським компонентом) зміст модельних навчальних програм та підручників для профільної школи утруднюватиме реалізацію компетентнісно орієнтованої парадигми освіти. З огляду на це, розвиток самостійності, схильності до дослідницької діяльності й готовності до співпраці набувають виняткового значення. Відповідно особливу увагу слід приділити навчанню через практику із використанням дослідницького підходу. Дослідницький підхід перетворює освітній процес з репродуктивного на продуктивний, у результаті якого учень отримує не лише матеріальний, а й освітній продукт – самостійно або з допомогою однокласників і педагога здобуває цікаві й необхідні йому знання, вміння та навички, набуває досвід використання як засвоєних раніше, так і нових знань і вмінь в умовах практичної діяльності.

У попередніх роботах ми детально розкривали такі дефініції як «дослідницький підхід», «дослідницька діяльність», «дослідницька компетентність», «проєктне навчання» (Мороз П. & Мороз І., 2020; Мороз І., 2023; Мороз П., 2024; Мороз І., 2024). Зазначимо, що на різних рівнях освіти дослідницька діяльність учнів має свої специфічні функції: якщо в основній школі – це розвиток в учнів загальних дослідницьких навичок та стимулювання інтересу до навчання, то в профільній школі – це розвиток дослідницької компетентності, навичок та компетенцій, необхідних для подальшої професійної діяльності чи подальшого навчання у закладах вищої освіти.

На нашу думку, дослідницька діяльність з історії в умовах профільного навчання має передбачати опрацювання учнями різноманітних джерел інформації (писемних історичних джерел, наукових праць, творів художньої літератури, історичних карт, фото/кіноджерел, творів образотворчого мистецтва, спогадів очевидців подій, музейних експонатів тощо). Це, своєю чергою, дозволить розвивати в учнів такі важливі характеристики креативності, як оригінальність, гнучкість, продуктивність мислення, легкість асоціювання, чутливість до проблем та підвищити практичну спрямованість умінь і компетентностей учнів (Мороз П. & Мороз І., 2020; Мороз І., 2023; Мороз П., 2024; Мороз І., 2024).

Якщо брати громадянознавчий компонент, то в умовах профільного навчання особливо важливою наявністю соціальної складової, яка пов'язана не лише з адаптацією учнів до сучасних соціально-економічних умов, але і необхідністю їх вивчення та участі в цих процесах. Важливу роль у цьому відіграють метапроєктні технології, зокрема орієнтовані на відтворення соціального досвіду, його творчого освоєння, збагачення. Найважливішим результатом роботи учнів у метапроєкті з соціальним складником, на

думку науковців, стає усвідомлення учнями значущості спілкування і спільної діяльності, оволодіння умінням встановлювати контакти, вислуховувати й розуміти інші погляди, узгоджувати свої дії, вступати в дискусію. Соціально орієнтовані метапроекти також допомагають здобувачам освіти зрозуміти і прийняти наявну в суспільстві систему моральних цінностей (Васьківська та ін., 2018, с. 184).

Зазначимо, що роль учителя історії та громадянської освіти в умовах дослідницького та проєктного навчання в профільній середній освіті суттєво відрізняється від тієї, що відводиться йому в традиційному. Він має бути не стільки джерелом та інтерпретатором нової навчальної інформації, скільки має насамперед мотивувати та організовувати самостійну пізнавальну діяльність учнів як на уроці, так і в позаурочний час. Учитель стає консультантом і помічником юного дослідника.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок в обраному напрямі. Підсумовуючи зазначимо, що одним із ключових завдань профільної середньої освіти є максимально повне задоволення пізнавальних інтересів та освітніх потреб здобувачів освіти, які зумовлені їх подальшими життєвими планами та професійними орієнтирами. Згідно з ДСПСО здобувачі освіти зможуть формувати власну освітню траєкторію, обираючи профіль і частково предмети для вивчення. Своєю чергою заклади освіти мають сформувати найоптимальнішу пропозицію для учнів залежно від своїх можливостей.

Важливу роль у формуванні самоідентичності учнів, їх ціннісних орієнтацій та критичного мислення відіграє громадянська та історична освітня галузь. Проведений аналіз досліджень та опитувань учителів засвідчив, що визначення структури та формування змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти потребує подальшого обговорення та дослідження.

Навчання з профільних спецкурсів/предметів та курсів за вибором має наближати учнів до розуміння тонкощів певного фаху, надати змогу випробувати себе в професії, перш ніж остаточно її обрати/ухвалити зважене рішення. З огляду на це, розвиток самостійності, здібності до дослідницької діяльності й готовності до співпраці набувають виняткового значення. Відповідно зростає потреба в повноцінному впровадженні ефективних освітніх технологій, зокрема дослідницького та проєктного навчання.

Дослідницька та проєктна діяльність дає змогу учневі «зануритися» в обраний фах, зіставити на практиці свої уявлення про професію з реальним втіленням та на основі цього схвалити зважене рішення про свою майбутню професію. Зазначені освітні технології реалізують одну з головних цілей освіти – «навчитися вчитися». Інноваційна діяльність потребує особливих знань, навичок, готовності педагогів до впровадження ефективних освітніх технологій, а також підготовки навчально-методичної літератури з реалізації змісту громадянської та історичної освітньої галузі у контексті вимог ДСПСО.

Проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів вирішення формування змісту освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні методичних засад конструювання модельних навчальних програм та навчальної літератури з предметів/спецкурсів/курсів за вибором/факультативів. Важливою проблемою є розроблення сис-

теми оцінювання навчальних досягнень учнів з освітніх компонентів громадянської та історичної освітньої галузі профільної середньої освіти.

Використані джерела

- Алексеева, О. І. (2024). Профільна середня освіта професійного спрямування: стратегічні орієнтири та успішні практики. Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації: збірник матеріалів. Київ: Освіта, 138–141. <https://lib.iitta.gov.ua/740420/>
- Васьківська, Г. О., Кизенко, В., Косянчук, С., Барановська, О. & etc. (2018). Формування змісту профільного навчання: теоретико-методологічний аспект: колективна монографія. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ». <https://lib.iitta.gov.ua/713853/>
- Відділ суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України. (2023, 3 березня). Відділ суспільствознавчої освіти пропонує пройти опитування «Громадянська та історична освітня галузь. Проект Державного стандарту профільної середньої школи». https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0oaMrXcF5d8G8dHCDhW3BG3GCvNfXaHf6BrWyzrqhexS6VQhDR22U3RsBQRMYKvml&id=107552070892087
- Засєкіна, Т. М. (2024). Концептуальні засади розроблення модельних навчальних програм для профільної освіти: наукова доповідь на методологічному семінарі «Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації», 4 квітня 2024 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 1 (6), 1–4. <https://lib.iitta.gov.ua/740942/>
- Міністерство освіти та науки України. (2023). Звіт про громадське обговорення проєкту Державного стандарту профільної середньої освіти. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennia/2024/01/04/Zvit-ho-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-04.01.2024.pdf>
- Кремень, В.Г., Топузов, О.М., Ляшенко, О.І., Мальований, Ю.І., Засєкіна, Т.М. (2023). Профільна середня освіта: концептуальні засади для нової української школи. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 5(2), 1–8. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5201>
- Ляшенко, О. І. (2024). Шляхи реалізації профільної середньої освіти в умовах реформування української школи. Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації: збірник матеріалів. Київ: Освіта, 10–14. <https://lib.iitta.gov.ua/740945/>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2020). Формування дослідницької компетентності засобами сучасного шкільного підручника історії. Проблеми сучасного підручника, 24, 142–162. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-24-142-162>
- Мороз, І. (2023). Дослідницька діяльність учнів як складник сучасного навчання історії в школі. Імплементація Державного стандарту базової середньої освіти: виклики, реалізація, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (онлайн). КЗ «Житомирський ОІППО», 192–194. <https://lib.iitta.gov.ua/735470/>
- Мороз, І. В. (2024). Роль проєктної діяльності учнів у реалізації концепції Нової української школи. Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи: збірник тез IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції «Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи». Київ: Освіта, 57–60. <https://lib.iitta.gov.ua/740664/>
- Мороз, П. В. (2024). Особливості дослідницької діяльності учнів з історії у профільній школі. Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації: збірник матеріалів. Київ: Освіта, 119–123. <https://lib.iitta.gov.ua/740319/>

- Відділ суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України. (2024, 13 березня). Опитування «Предмети і курси громадянської та історичної освітньої галузі в профільній школі». https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02NMosrCrd5d9x3BXHccp2CkVA9HtZTeRNo8pkeMuBNLXVYqxcMb4xxzbQ8Lp5znJl&id=100049433616973
- Пометун, О. І., & Ремех, Т. О. (2024). До питання структури й предметного наповнення профілів навчання громадянської та історичної освітньої галузі. Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації: збірник матеріалів. Київ: Освіта, 60–64. <https://lib.iitta.gov.ua/740334/>
- Міністерство освіти та науки України. (2023). Проект. Державний стандарт профільної середньої освіти. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/HO-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf>
- Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації: збірник матеріалів. (2024). Київ: Освіта. <https://lib.iitta.gov.ua/740085/>
- Нова українська школа. Якою буде оновлена старша профільна школа: учнівський вибір, формування профілів, два рівні. <https://nus.org.ua/articles/yakoyu-bude-onovlena-starsha-profilna-shkola-uchnivskiy-vybir-formuvannya-profiliv-dva-rivni/>

References

- Aliksieieva, O. I. (2024). Profilna serednia osvita profesiinoho spriamuvannia: stratehichni oriientyry ta uspishni praktyky. Profilna serednia osvita: vyklyky i shliakhy realizatsii: zbirnyk materialiv. Kyiv: Osvita, 138–141. <https://lib.iitta.gov.ua/740420/> (in Ukrainian).
- Kremen, V.H., Topuzov, O.M., Liashenko, O.I., Malovanyi, Yu.I., Zasiakina, T.M. (2023). Profilna serednia osvita: kontseptualni zasady dlia novoi ukrainskoi shkoly. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 5(2), 1–8. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5201> (in Ukrainian).
- Liashenko, O. I. (2024). Shliakhy realizatsii profilnoi serednoi osvity v umovakh reformuvannia ukrainskoi shkoly. Profilna serednia osvita: vyklyky i shliakhy realizatsii: zbirnyk materialiv. Kyiv: Osvita, 10–14. <https://lib.iitta.gov.ua/740945/> (in Ukrainian).
- Moroz, I. (2023). Doslidnytska diialnist uchniv yak skladnyk suchasnogo navchannia istorii v shkoli. Implementatsiia Derzhavnogo standartu bazovoi serednoi osvity: vyklyky, realizatsiia, perspektyvy: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (onlain). KZ «Zhytomyrskiy OIPPO», 192–194. <https://lib.iitta.gov.ua/735470/> (in Ukrainian).
- Moroz, I. V. (2024). Rol proiektnoi diialnosti uchniv u realizatsii kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly. Kompetentnisno orientovane navchannia: vyklyky ta perspektyvy: zbirnyk tez IV Vseukrainskoi naukovo praktychnoi internet konferentsii «Kompetentnisno orientovane navchannia: vyklyky ta perspektyvy». Kyiv: Osvita, 57–60. <https://lib.iitta.gov.ua/740664/> (in Ukrainian).
- Moroz, P. V. (2024). Osoblyvosti doslidnytskoi diialnosti uchniv z istorii u profilnii shkoli. Profilna serednia osvita: vyklyky i shliakhy realizatsii: zbirnyk materialiv. Kyiv: Osvita, 119–123. <https://lib.iitta.gov.ua/740319/> (in Ukrainian).
- Moroz, P., & Moroz, I. (2020). Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti zasobamy suchasnogo shkilnoho pidruchnyka istorii. Problemy suchasnogo pidruchnyka, 24, 142–162. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-24-142-162> (in Ukrainian).
- Vidzil suspilstvoznavchoi osvity Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy. (2024, 13 bereznia). Opytuvannia «Predmety i kursy hromadianskoi ta istorychnoi osvitnoi haluzi v profilnii shkoli». <https://www.>

facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02NMosrCrd5d9x3BXHccp2CkVA9HtZtERNo8pkeMuBNLXVYqxcMb4xxzbQ8Lp5znJl&id=100049433616973 (in Ukrainian).

Pometun, O. I., & Remekh, T. O. (2024). Do pytannia struktury y predmetnoho napovnennia profiliv navchannia hromadianskoi ta istorychnoi osvitoi haluzi. Profilna serednia osvita: vyklyky i shliakhy realizatsii: zbirnyk materialiv. Kyiv: Osvita, 60–64. <https://lib.iitta.gov.ua/740334/> (in Ukrainian).

Profilna serednia osvita: vyklyky i shliakhy realizatsii: zbirnyk materialiv. (2024). Kyiv: Osvita. <https://lib.iitta.gov.ua/740085/> (in Ukrainian).

Ministerstvo osvity ta nauky Ukrainy. (2023). Proiekt. Derzhavnyi standart profilnoi serednoi osvity. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/HO-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf> (in Ukrainian).

Vaskivska, H. O., Kyzenko, V., Kosianchuk, S., Baranovska, O. & etc. (2018). Formuvannia zmistu profilnoho navchannia: teoretyko-metodolohichniy aspekt: kolektyvna monohrafia. Kyiv: TOV «KONVI PRYNT». <https://lib.iitta.gov.ua/713853/> (in Ukrainian).

Viddil suspilstvoznavchoi osvity Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy. (2023, 3 bereznia). Viddil suspilstvoznavchoi osvity proponuie proity opytuvannia «Hromadianska ta istorychna osvितna haluz. Proiekt Derzhavnogo standartu profilnoi serednoi shkoly». (https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0oaMrXcF5d8G8dHCDhW3BG3GCvNfXaHf6BrWyzrqhexS6VQhDR22U3RsBQrMRYKvml&id=107552070892087) (in Ukrainian).

Nova ukrainska shkola. Yakoiu bude onovlena starsha profilna shkola: uchnivskyi vybir, formuvannia profiliv, dva rivni. <https://nus.org.ua/articles/yakoyu-bude-onovlena-starsha-profilna-shkola-uchnivskyi-vybir-formuvannya-profiliv-dva-rivni/> (in Ukrainian).

Zasiekina, T. M. (2024). Kontseptualni zasady rozroblennia modelnykh navchalnykh prohram dlia profilnoi osvity: naukova dopovid na metodolohichnomu seminari «Profilna serednia osvita: vyklyky i shliakhy realizatsii», 4 kvitnia 2024 r. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 1 (6), 1–4. <https://lib.iitta.gov.ua/740942/> (in Ukrainian).

Ministerstvo osvity ta nauky Ukrainy. (2023). Zvit pro hromadske obhovorennia projektu Derzhavnogo standartu profilnoi serednoi osvity. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2024/01/04/Zvit-ho-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-04.01.2024.pdf> (in Ukrainian).

Petro Moroz, *Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher at the Department of Social Science Education of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Iryna Moroz, *Researcher at the Department of Social Studies of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

FORMATION OF THE CONTENT OF EDUCATIONAL COMPONENTS IN THE FIELDS OF CIVIC AND HISTORICAL EDUCATION IN SPECIALIZED SECONDARY EDUCATION

The article examines the issue of the formation of the content of educational components of the civic and historical educational field in the context of the requirements of the State Standard of specialized secondary education. It is noted that one of the main tasks of specialized training is the maximally complete satisfaction of cognitive interests and educational needs of education

seekers, which are determined by their future life plans and professional orientations. This approach primarily provides the opportunity for students to freely choose the content of their studies.

The article presents the results of an online survey of teachers of history, civic education, and legal studies in general secondary education institutions regarding the structure and content of the educational components of the civic and historical educational field of specialized secondary education. Methods of forming the content of the educational components of the civic and historical educational field of specialized secondary education are proposed. It is emphasized that the mandatory and optional educational components of the civic and historical educational field are implemented through special courses, optional courses, electives.

It is noted that training in profiled special courses/subjects and optional courses should bring students closer to understanding the intricacies of a certain profession, provide an opportunity to test oneself in the profession before finally choosing it/making an informed decision. In view of this, the development of independence, the ability to conduct research and the readiness to cooperate are of exceptional importance. Accordingly, there is a growing need for the full implementation of effective educational technologies, in particular, research and project-based learning.

The article emphasizes that the conducted research does not exhaust all aspects of the problem of forming the content of educational components of the civic and historical educational field of specialized secondary education. Prospects for further research consist in the study of the methodological foundations of the construction of model curricula and educational literature on subjects/special courses/elective courses/electives. An important problem is the development of a system for evaluating the educational achievements of students in the educational components of the civic and historical educational field of specialized secondary education.

Keywords: specialized secondary education, educational components, research training, project activity, special courses, elective courses.